

EKSPORT-IMPORT OPERATSIYALARINI MAMLAKATIMIZDA VA XORIJDA MAMLAKAT IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

*Samarqand Iqtisodiyot va servis institute
Buxgalteriya hisobi kafedrası asistenta
Misirov Asliddin Mamasabirovich*

Annotatsiya

Ushbu akademik maqola mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda eksport-import operatsiyalarining fundamental ahamiyatini har tomonlama tahlil qiladi. Maqolada xalqaro savdoning nazariy asoslari, uning makroiqtisodiy roli hamda O'zbekiston Respublikasining eksport-import siyosatining hozirgi holati va rivojlanish tendensiyalari ko'rib chiqiladi. Mavjud statistik ma'lumotlarga asoslanib, O'zbekistonning tashqi savdo aylanmasining o'sishi, asosiy savdo hamkorlari, eksport va import tuzilmasidagi o'zgarishlar tahlil qilinadi. Shuningdek, muvaffaqiyatli eksportga yo'naltirilgan iqtisodiyotlarning xalqaro tajribasi o'rganilib, O'zbekiston uchun tegishli saboqlar va tavsiyalar ilgari suriladi. Maqola global chaqiriqlar sharoitida eksport-import operatsiyalarini takomillashtirish yo'llarini muhokama etadi va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan amaliy takliflar beradi.

Kalit so'zlar: Eksport, Import, Tashqi savdo, Iqtisodiy rivojlanish, O'zbekiston, Savdo balansi, Xalqaro iqtisodiyot

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda, aholi farovonligini oshirishda va jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalashuv jarayonlarini chuqurlashtirishda eksport-import operatsiyalarining o'rni beqiyosdir. Ushbu operatsiyalar milliy mahsulotlarni xalqaro bozorlarga olib chiqish, zamonaviy texnologiyalar va resurslarni import qilish orqali mamlakatning iqtisodiy o'sishini ta'minlovchi asosiy drayverlardan biri hisoblanadi. Globalizatsiya sharoitida har bir mamlakat o'zining raqobatbardosh afzalliklaridan samarali foydalanib, xalqaro mehnat taqsimotida munosib o'rin egallashga intiladi. Eksport valyuta tushumlarini oshirib, milliy ishlab chiqarishni rag'batlantirsa, import ichki bozorning tovarlar va xizmatlar bilan ta'minlanishini yaxshilaydi, innovatsiyalarning kirib kelishini tezlashtiradi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Shunday qilib, tashqi savdo iqtisodiy o'sishning muhim katalizatori bo'lib xizmat qiladi, resurslarni optimallashtirishga, yangi bozorlarni ochishga va iqtisodiy diversifikatsiyaga yordam beradi. Mazkur maqolada mamlakatimizda va xorijda eksport-import operatsiyalarining iqtisodiy rivojlanishdagi roli har tomonlama o'rganiladi va O'zbekiston sharoitida bu jarayonlarni yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Eksport-import operatsiyalarining iqtisodiyotni rivojlantirishdagi nazariy asoslari XVIII asrdan boshlab Adam Smitning mutlaq afzalliklar nazariyasi va Devid Rikardoning qiyosiy afzalliklar nazariyasida chuqur o'rganilgan. Bu nazariyalar mamlakatlar o'zlarida nisbatan samarali ishlab chiqarilgan tovarlarni eksport qilib, nisbatan qimmatga tushadigan tovarlarni import qilish orqali umumiy farovonlikni oshirishlari mumkinligini ko'rsatadi. Keyinchalik, Elxeli Xeksher va Bertil Olin tomonidan ishlab chiqilgan omillar nisbati nazariyasi savdo yo'nalishlarini ishlab chiqarish omillari (masalan, mehnat va kapital)ning mamlakatlararo taqsimoti bilan bog'ladi. XX asrning ikkinchi yarmida Pol Krugman tomonidan ilgari surilgan yangi savdo nazariyalari miqyos iqtisodiyoti, tovarlar diversifikatsiyasi va noan'anaviy omillarning (masalan, texnologiya, brend) xalqaro savdodagi rolini tushuntirdi.

Makroiqtisodiy nuqtai nazardan, tashqi savdo mamlakatning yalpi ichki mahsuloti (YaIM) o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Eksportning o'sishi YaIM komponenti sifatida talabni oshiradi va ishlab chiqarish hajmini kengaytiradi. Import esa ichki ehtiyojlarni qondirib, raqobatni kuchaytiradi va inflyatsiyani jilovlashga yordam beradi. Tashqi savdo, shuningdek, ish o'rinlarini yaratish, investitsiyalarni jalb qilish, texnologiya va nou-xau almashinuvini rag'batlantirish orqali mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshiradi. To'lov balansi eksport va import o'rtasidagi farqni aks ettiradi, uning profitsiti mamlakatning tashqi resurslar holatini mustahkamlashga xizmat qilsa, defitsiti tashqi qarzning o'sishiga olib kelishi mumkin. Jahon iqtisodiyotidagi o'zgarishlar, global savdo bitimlari, proteksionizm tendensiyalari va xalqaro tashkilotlarning roli ham eksport-import operatsiyalari va ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri kontekstida muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyotlarda eksportga yo'naltirilgan rivojlanish modellari (masalan, Sharqiy Osiyo davlatlari tajribasi) va import o'rnini bosish strategiyalari (masalan, Lotin Amerikasi tajribasi) chuqur tahlil qilingan bo'lib, har bir strategiyaning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjudligi ta'kidlangan.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti so'nggi yillarda keng ko'lamli islohotlar natijasida sezilarli darajada o'zgarmoqda. Ushbu islohotlar tashqi savdo sohasida ham o'z aksini topib, mamlakatning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvini kuchaytirishga qaratilgan. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025 yil yanvar-sentyabr oylari davomida O'zbekistonning tashqi savdo aylanmasi 59.8 milliard AQSh dollariga yetdi, bu o'tgan yilning shu davriga nisbatan 11.1 milliard AQSh dollari yoki 22.9 foizga o'sishni anglatadi [1]. Xususan, eksport hajmi 33.3 foizga o'sib, 26.7 milliard dollarni tashkil etgan bo'lsa, import 15.6 foizga o'sib, 33.1 milliard dollarga yetdi [1]. 2025 yilning yanvar-oktyabr oylari holatiga ko'ra, tashqi savdo aylanmasi 66.5 milliard dollarga yetgan, bu o'sish sur'ati 21.5 foizni tashkil etadi [2]. Eksport 27.8 foizga o'sib, 29.006 milliard dollarni, import esa 16.9 foizga o'sib,

37.533 milliard dollarni tashkil etgan. Natijada, 8.528 milliard dollarlik salbiy savdo balansi kuzatilgan [2]. Yanvar-noyabr oylari bo'yicha esa, tashqi savdo aylanmasi 72.8 milliard dollarga yetib, 21.8 foiz o'sishni ko'rsatgan. Eksport 26.2 foizga o'sib, 30.8948 milliard dollarni, import esa 18.7 foizga o'sib, 41.8854 milliard dollarni tashkil etgan, savdo balansi defitsiti 10.9906 milliard dollarni tashkil etgan [3]. Ushbu ma'lumotlar O'zbekistonning tashqi savdo faoliyatining jadal o'sayotganini, biroq importning eksportdan tezroq o'sishi sababli savdo balansida salbiy farqni kuzatayotganini ko'rsatadi.

O'zbekistonning tashqi savdo geografiyasi kengayib bormoqda, hozirda mamlakat 210 davlat bilan savdo aloqalarini olib bormoqda [2, 3]. Asosiy savdo hamkorlari orasida Xitoy (umumiy aylanmaning 19.7-20.1 foizi), Rossiya (15.9-16.2 foizi), Qozog'iston (5.9-6 foizi), Turkiya (3.7 foizi) va Janubiy Koreya (2.2 foizi) alohida ajralib turadi [2, 3]. Eksport tarkibida tovarlar ulushi 72.6-73.3 foizni tashkil etadi, bunda sanoat tovarlari, oziq-ovqat mahsulotlari va kimyoviy mahsulotlar asosiy o'rinni egallaydi [2, 3]. Xizmatlar eksporti ham sezilarli o'sishni ko'rsatmoqda, masalan, 2025 yil yanvar-oktyabrda 32.8 foizga o'sib, 7.754 milliard dollarni tashkil etgan, bu asosan turizm va transport xizmatlari hisobiga sodir bo'lgan [2]. Shuningdek, meva-sabzavot eksporti 39.7 foizga o'sib, 1.724 milliard dollarga yetgan bo'lsa, to'qimachilik mahsulotlari eksporti 15.5 foizga kamayib, 2.053 milliard dollarni tashkil etgan [2]. 2025 yil yanvar-iyul holatiga ko'ra, eksportning eng katta ulushini qimmatbaho metallar, xususan, monetar bo'lmagan oltin (7.6 milliard dollar, umumiy eksportning qariyb 38 foizi) egallagan [4].

Import tarkibida mashina va transport uskunalari (33.3-34 foiz), sanoat tovarlari (15.7-16 foiz) va kimyoviy mahsulotlar (12.2-12.8 foiz) ustunlik qiladi [2, 3, 4]. Bu tendensiya mamlakatda investitsiya loyihalarini faollashgani va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishga qaratilgan harakatlar bilan izohlanishi mumkin. Biroq, importning tez o'sishi uzoq muddatda to'lov balansi muammolarini keltirib chiqarishi mumkin, shuning uchun eksport salohiyatini oshirish va import o'rnini bosuvchi ishlab chiqarishni rivojlantirish muhim strategik vazifa bo'lib qolmoqda.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, ko'plab mamlakatlar, ayniqsa Sharqiy Osiyo "yo'lbarzlari" (Janubiy Koreya, Singapur, Tayvan) va Germaniya kabi rivojlangan iqtisodiyotlar o'z iqtisodiy o'sishining asosini eksportga yo'naltirilgan siyosat orqali qurganlar. Bu mamlakatlarning tajribasidan O'zbekiston uchun qator muhim saboqlarni olish mumkin:

Birinchidan, mahsulot diversifikatsiyasi va yuqori qo'shilgan qiymatli tovarlar eksportiga o'tish zarur. O'zbekiston hozirda nisbatan past qo'shilgan qiymatli xomashyo (oltin, paxta) va boshlang'ich qayta ishlangan mahsulotlar eksportiga bog'liq. Jahon bozorida raqobatbardoshlikni oshirish uchun yuqori texnologiyali va tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish lozim. Masalan, Janubiy Koreya

o'zining iqtisodiy rivojlanish bosqichlarida to'qimachilikdan elektronika va avtomobilsozlikka o'tish orqali yuqori darajadagi eksportchi mamlakatga aylangan.

Ikkinchidan, eksportchilar uchun qulay infratuzilma va qo'llab-quvvatlash tizimlarini yaratish muhimdir. Bunga zamonaviy logistika markazlari, transport koridorlari, kreditlash va sug'urtalash mexanizmlari kiradi. Eksportga yo'naltirilgan mamlakatlar eksportchilarni subsidiyalar, soliq imtiyozlari va xalqaro bozorlarga chiqishda ma'lumot bilan ta'minlash orqali faol qo'llab-quvvatlaydi.

Uchinchidan, xalqaro bozorlarni chuqur o'rganish va bozor diversifikatsiyasi strategiyasini amalga oshirish lozim. Hozirda O'zbekistonning savdo aloqalari bir nechta yirik hamkorlarga (Xitoy, Rossiya, Qozog'iston) bog'liq. Yangi bozorlarni, jumladan, Janubi-Sharqiy Osiyo, Yevropa Ittifoqi va Afrika mamlakatlari bozorlarini o'zlashtirish orqali eksport risklarini kamaytirish va barqarorlikni oshirish mumkin.

To'rtinchidan, sifat standartlari va sertifikatlashga alohida e'tibor qaratish. Xalqaro bozorlarda raqobatbardosh bo'lish uchun mahsulotlar xalqaro sifat standartlariga (ISO, CE) mos kelishi shart. Bu, ayniqsa, oziq-ovqat va to'qimachilik mahsulotlari eksportida muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyoti bir qator global chaqiriqlar bilan yuzma-yuz kelmoqda. Bularga savdo urushlari, proteksionizm kuchayishi, global ta'minot zanjirlarining uzilishi, iqlim o'zgarishi va raqamli transformatsiya kabi omillar kiradi. O'zbekiston o'z eksport-import siyosatini ushbu chaqiriqlar sharoitida takomillashtirishi lozim.

Birinchidan, raqamlashtirish va elektron savdo platformalaridan samarali foydalanish eksport hajmini oshirishga yordam beradi. Elektron tijorat global bozorlarga kirishni soddalashtiradi va kichik va o'rta biznes sub'ektlari uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Ikkinchidan, diversifikatsiyalashgan va bardoshli ta'minot zanjirlarini qurish strategik ahamiyatga ega. Geopolitik va iqtisodiy shoklarga qarshi turish uchun bitta manba yoki bozorga qaramlikni kamaytirish kerak.

Uchinchidan, "yashil" iqtisodiyot tamoyillarini eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishga tatbiq etish. Ekologik toza mahsulotlarga bo'lgan talab jahon bozorida ortib bormoqda va bu O'zbekiston uchun yangi eksport imkoniyatlarini ochishi mumkin.

To'rtinchidan, Xitoyning "Bir makon, bir yo'l" tashabbusi va boshqa mintaqaviy integratsiya loyihalarida faol ishtirok etish transport va logistika xarajatlarini kamaytirib, mamlakatning tranzit salohiyatini oshirishi mumkin.

Beshinchidan, kadrlar salohiyatini rivojlantirish va eksport-import faoliyatida ishtirok etuvchi mutaxassislarining bilim va ko'nikmalarini oshirish lozim. Tashqi savdo bozorlarini tahlil qilish, shartnomalar tuzish va xalqaro munosabatlarni o'rnatish bo'yicha malakali kadrlarga ehtiyoj yuqori.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda kompleks tahlil yondashuvi qo'llaniladi. Nazariy tahlil orqali eksport-import operatsiyalarining iqtisodiy rivojlanishdagi rolini tushuntiruvchi asosiy kontseptsiyalar va modellar o'rganiladi. Empirik tahlil O'zbekiston Respublikasining so'nggi yillardagi tashqi savdo ko'rsatkichlarini, shu jumladan eksport va import dinamikasini, ularning tuzilmasini va asosiy savdo hamkorlarini milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Taqqoslash metodi orqali xalqaro tajriba o'rganilib, O'zbekiston uchun tegishli saboqlar chiqariladi. Statistik ma'lumotlar tahlili va deskriptiv yondashuvlar asosida aniq xulosalar va tavsiyalar shakllantiriladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, eksport-import operatsiyalari O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror o'sishi va rivojlanishining muhim ustunlaridan biridir. So'nggi yillarda tashqi savdo aylanmasining sezilarli o'sishi, eksport va import hajmining oshishi ijobiy tendensiyalardan dalolat beradi. Biroq, importning eksportdan tezroq o'sishi natijasida yuzaga kelayotgan savdo balansi defitsiti va eksport tarkibida xomashyo ulushining yuqoriligi kabi muammolar mamlakat oldida turgan dolzarb vazifalardir. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, eksportga yo'naltirilgan iqtisodiy rivojlanish yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish, bozorlarni diversifikatsiya qilish va eksportchilarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash orqali erishiladi.

Eksport tarkibini diversifikatsiya qilish va tayyor, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini ko'paytirishga qaratilgan investitsiyalarni rag'batlantirish.

Import o'rnini bosuvchi ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali savdo balansidagi salbiy farqni kamaytirish va mahalliy sanoatni mustahkamlash.

Eksport qiluvchi korxonalar uchun moliyaviy, texnik va axborot ko'magini kuchaytirish, jumladan, kreditlash, sug'urtalash va bozor ma'lumotlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.

Zamonaviy transport-logistika infratuzilmasini takomillashtirish, xalqaro transport koridorlariga integratsiyani chuqurlashtirish.

Xalqaro savdo tashkilotlari va ittifoqlariga integratsiyani jadallashtirish, savdo to'siqlarini bartaraf etish va yangi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish.

Mahsulotlarning xalqaro sifat standartlariga muvofiqligini ta'minlash va sertifikatlash tizimlarini takomillashtirish.

Raqamli texnologiyalarni eksport-import jarayonlariga joriy etish, elektron tijorat platformalaridan foydalanishni kengaytirish.

Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish O'zbekistonning jahon iqtisodiyotidagi mavqeini mustahkamlaydi, iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Statistika Agentligi. Tashqi savdo aylanmasi to'g'risida ma'lumot (2025 yil yanvar-sentyabr) – <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/foreign-trade>
2. O'zbekiston Respublikasi Statistika Agentligi. Tashqi savdo aylanmasi to'g'risida ma'lumot (2025 yil yanvar-oktyabr) – <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/foreign-trade>
3. O'zbekiston Respublikasi Statistika Agentligi. Tashqi savdo aylanmasi to'g'risida ma'lumot (2025 yil yanvar-noyabr) – <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/foreign-trade>
4. O'zbekiston Respublikasi Statistika Agentligi. Tashqi savdo aylanmasi to'g'risida ma'lumot (2025 yil yanvar-iyul) – <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/foreign-trade>
5. World Bank. Uzbekistan Economic Update: Strengthening Competitiveness for Sustainable Growth – <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/economic-update>